

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ПРОКУРОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Пышнев Д.И.

В статье исследуются проблемы обеспечения правопорядка в государстве. Акцент делается на консолидирующую роль прокуратуры среди организаций, которые контролируют технологический процесс в аграрной сфере. Слабость режима законности является последствием неэффективной работы прокуратуры. Предлагаются пути усовершенствования деятельности прокуратуры.

Ключевые слова: прокурорская деятельность, компетенция прокуратуры, взаимодействие прокуратуры и органов контроля, прокурор.

LAW ENFORCEMENT direction OF PROSECUTOR'S ACTIVITY Pyshnev D.I.

The article deals with problems of ensuring of law and order in the state. The emphasis is made on consolidating role of the Prosecutor's Office among organizations, which control technological process in agricultural field. The weakness of the regime of legality is a sequence of ineffective work of the Prosecutor Office. Ways of improvement of the Prosecutor's Office activity are suggested.

Key words: prosecutor's activity, the Prosecutor Office competence, interaction between the Prosecutor's Office and control bodies, prosecutor.

Надійшла до редакції 02.07. 2010 р.

УДК 347.962

В.І. Потапенко,
*голова господарського суду Харківської області,
здобувач при кафедрі організації судових і
прокурорських органів
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ САМОСТІЙНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Конституція України проголосила права та свободи людини найвищою соціальною цінністю й поклала на державу обов'язок по їх дотриманню й захисту. У реалізації цієї державної функції беруть участь усі гілки влади; центральне ж місце у правозахисному механізмі виділяється судовій владі.

Судовий захист може стати повним та ефективним лише за умови справжньої самостійності цієї гілки влади й реальної незалежності суддів як основних гарантів прав і свобод громадян. У цьому полягає важливе концептуальне значення, оскільки в суспільній свідомості склалася думка, відповідно до якої само-

стійність і незалежність потрібні самим носіям судової влади для самоутвердження судового корпусу, розв'язання його внутрішніх проблем, установлення пільг і привілеїв тощо. Дослідження самостійності судової влади є досить актуальним ще й тому, що нормативне регулювання даного питання є відносно новим і містить низку прогалин і протиріч. Незалежність суддів і самостійність суду, закріплені на законодавчому рівні, є досить далекими від фактичних реалій. Існує низка проблем, що вимагають осмислення й поглибленого аналізу.

У вітчизняній юридичній літературі радянського періоду немає наукових праць з проблем судової влади, а питання незалежності правосуддя досліджувалося винятково в аспекті морального обов'язку суддів. Конституція СРСР і союзних республік 1977 р. проголошували їх юридичну незалежність, однак не містили норм про судову владу, тим більше про її самостійність [6]. Із прийняттям Законів України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р. [12], «Про судоустрій України» від 7 лютого 1996 р. [13] і Конституції України 1996 р. [7] в основному була сформована нормативна база самостійності судової, незалежності суддів і система їх правових гарантій. У названих джере-

лах законодавець закріпив такі поняття, як «незалежність суддів» і «незалежне правосуддя», запровадив такі нові правові категорії, як «незалежність судів», «самостійність судів», «незалежність судової влади». Ці засади набули свого закріплення і в чинному Законі України «Про судоустрій та статус суддів», який прийняли 7 липня 2010 р.

Аналіз наукової юридичної літератури дозволяє констатувати, що дослідження вітчизняних і російських правознавців сконцентровані в основному на характеристиці правового положення судової влади через принцип незалежності суддів. У той же час принцип самостійності судової влади або взагалі оминається, або розглядається в нерозривній єдності з принципом незалежності суддів. Розглянемо існуючі погляди науковців на означену проблему. Поряд із цим спробуємо з'ясувати відмінності принципів незалежності суддів і самостійності судів їх взаємозв'язок, а також його структурні елементи.

Вивчення наукових правових джерел дає можливість виділити декілька підходів до порушеної проблематики. Згідно з першим терміну «самостійність» щодо статусу судової влади практично не приділяється увага і він не вважається провідним принципом цієї гілки влади. На-

томість детально розглядаються питання незалежності суддів О.Б. Абросімовою, [18, с. 219], Б.М. Топорніним, [20, с. 48-53], Ю.А. Тихомировим [19, с. 7-16], Ю.І. Стецовським [17, с.172] та іншими правниками.

Відповідно до другого підходу поняття «самостійність» і «незалежність» при характеристиці правового статусу судової влади використовуються на паритетних засадах Н.М. Чепурною [23, с. 19-13], Т.І. Махлаєвою [10, с. 21] й В.М. Лебедєвим [9, с. 34-35].

У третій групі наукових праць, приміром, М.М. Куцин [8, с. 4] і В.В. Городовенко [3, с. 66] трактують самостійність як основну й обов'язкову ознаку судової влади. Так, В.В. Городовенко визначає судову владу як самостійну й незалежну гілку державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами, призначенням якої є розв'язання виникаючих у суспільстві правових конфліктів [3, с. 66]. М.І. Козюбра розглядає самостійність суду в інституціональній площині, у зв'язку з іншими гілками державної влади учений вважає, що функції контролю (особливо конституційного й адміністративного) надають суду якостей незалежної влади. Самостійність суду означає його здатність брати участь у реалізації демократичної концепції кон-

ституційного устрою держави, що побудована на підставі принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову [5, с. 6].

У процесі аналізу підходів до визначення конструкції «самостійність судової влади» варто звернути особливу увагу на монографію російської дослідниці В.І. Анішиної, яка тлумачить самостійність як системоутворюючий конституційний принцип судової влади, через призму якого вона вивчає інші принципи. На думку вченої, до змісту принципу самостійності входять такі елементи забезпечення: (а) інституціональний (автономність порівняно з іншими гілками влади), (б) структурний (наявність судової системи як незалежної від інших установ системи органів), (в) функціональний (власні, відмінні від інших гілок влади державні функції, що походять від інших функцій), (г) компетенційний (наділення суду власною компетенцією й комплексом повноважень, для виконання судовою системою власних функцій) і (д) ресурсний (кадрові й матеріальні ресурси). Формулюючи принцип самостійності судової влади, В.І. Анішина вказує, що його зміст полягає у встановленні норм, що забезпечують можливість автономної організації й діяльності судової влади в Російській Федерації [1, с. 24-37].

Схожий підхід до вирішення змісту принципу самостійності судової влади застосовано й у монографії В.В. Єршова, який трактує його як сукупність засобів фінансового, організаційно-правового й кадрового характеру, що дозволяють суду здійснювати правосуддя як інститут державної влади незалежно від будь-якого впливу на нього з боку представників інших гілок державної влади, політичних, економічних чи кримінальних кіл [15, с. 380].

Опитування професійних суддів свідчать, що самостійність суду слід трактувати насамперед в аспекті належного матеріально-технічного забезпечення судової влади та процесуальної можливості постановляти законні й обґрунтовані рішення незалежно від будь-яких спроб зовнішнього тиску і впливу [22, с. 4].

Дослідження питань самостійності й незалежності судової влади доцільно розпочати з поглибленого вивчення змісту значених правових категорій, їх співвідношення, оскільки в правовій літературі існують різні погляди на вирішення цієї проблеми. Реалізація процесуальної функції правосуддя – виключна прерогатива органів держави, тобто суду й судової влади. Ось чому суд і в цілому судова влада при відправленні правосуддя є незалежними. На наше переко-

нання, правові категорії «незалежність суду» й «незалежність судової влади» означають самостійну процесуальну діяльність із реалізації конкретним судом і в цілому судовою владою процесуальної функції правосуддя.

Суттєвою, визначальною ланкою в єдиній системі процесуальної незалежності правосуддя, судів і судової влади в їх процесуальному аспекті, безумовно, є фігура судді. Цим пояснюється те, що зміст поняття «незалежність суддів» і система їх гарантій заслуговують окремого детального дослідження. За ст. 129 Конституції України судді при здійсненні правосуддя є незалежними й підкорюються лише закону. Незалежність суддів – основна передумова функціонування самостійної судової влади, здатної забезпечити об'єктивне й безстороннє правосуддя, належним чином захистити права та свободи людини і громадянина.

На нашу думку, незалежність суддів означає їх незалежну процесуальну діяльність при відправленні правосуддя, тобто при розгляді й вирішенні спорів про право на засадах матеріального й процесуального законодавства судді повинні керуватися професійною правосвідомістю суддів за умов, які виключають сторонній вплив на них.

Змістовна характеристика категорії «незалежність суддів» містить у собі декілька елементів:

– *процесуальний складник*, оскільки незалежність суддів легітимна тільки в процесуальній діяльності цих носіїв судової влади, тобто при виконанні ними безпосередніх обов'язків по відправленню правосуддя, й обмежується цією сферою;

– *зовнішній*, тобто незалежність від зовнішніх чинників. Процесуальна діяльність суддів здійснюється в умовах, що забезпечують невтручання ззовні, незалежність від впливу органів законодавчої й виконавчої гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, окремих посадових осіб чи громадян;

– *внутрішній елемент*, тобто незалежність суддів від будь-яких чинників усередині самої судової системи. Суддя повинен бути процесуально незалежним від суддів, які входять до складу колегії, президії, будь-яких судових інстанцій й, від суддів суду будь-якого рівня, від голів цих судів і т.д. Під час розгляду справи судді незалежні від думки учасників процесу (прокурора, адвоката, позивача, відповідача) насамперед у виборі правової норми, що підлягає застосуванню при вирішенні конкретного правового спору;

– *особистісний (морально-психологічний) елемент*. Як влучно відзначила Н.В. Радутна, суттєва роль у реалізації принципу незалежності суддів належить рівню правової й моральної свідомості служителів правосуддя [14, с. 10]. Справедливе й об'єктивне вирішення конкретних правових спорів багато в чому зумовлено моральними рисами носіїв судової влади, їх спроможністю протистояти спробам неправомірного втручання в їх процесуальну діяльність;

– *безумовна підзаконність* суддів. При відправленні правосуддя судді є незалежними від зовнішніх і внутрішніх чинників, вільними в застосуванні правової норми при ухваленні рішення по справі, однак ця незалежність не може бути абсолютною, бо вони підпорядковані Конституції України й чинному законодавству. Отже, діяльність носіїв судової влади має підзаконний характер. Свобода суддівського міркування у виборі правової норми обмежена нормативними положеннями і ґрунтується на підпорядкуванні суддів закону. І тільки суворе дотримання приписів матеріального й процесуального закону дозволяє суддям отримати справжню незалежність від яких-небудь впливів. Як правильно вказує Г. Стасенков, суддя ніколи не буде дійсно не-

залежним, доки повною мірою не усвідомить власну цілковиту залежність виключно від Закону, доки не перейметься нею. Тільки тоді ми зможемо розраховувати на по-справжньому незалежний суд [16, с. 5].

Звернімося до питання співвідношення понять «незалежність суддів» і «самостійність суддів». Незважаючи на їх тісний взаємозв'язок і часткове співпадіння за змістом, що дає можливість деяким дослідникам вести мову про їх тотожність, відзначимо що поняття самостійності є ширшим за значенням й охоплює більше змістовних аспектів. В. Даль визначає слово «незалежний» як такий, що не залежить від будь-кого, вільний, маючий свободу, не підкорений, нічим не пов'язаний, самостійний, сам собі господар» [4, с. 518]. Отже, основний зміст даного терміна полягає в тому, що незалежний суб'єкт стоїть осторонь чужого впливу. Як відмічає А.В. Цихоцький, зміст цього принципу у наявності або відсутності зовнішнього примусу. При цьому правознавець називає цю ознаку визначальною в характеристиці змісту принципу незалежності [22, с. 209]. Виникає запитання: чи можна цю ознаку вважати превалюючою в організації й діяльності судової гілки влади? Адже окрім відокремлення останньої від інших

гілок і виключення зовнішніх впливів необхідна ще значна кількість позитивних чинників для її ефективної організації й діяльності. Не можна утвердити щось нове й самостійне через виокремлення, бо для цього потрібен елемент власного потенціалу й відповідні механізми його реалізації.

Подібним є лінгвістичне трактування й терміна «самостійність». Зокрема, в тлумачному словнику вказуються такі значення слова «самостійний»: 1) існуючий відокремлено від інших, незалежний; 2) рішучий, наділений власною ініціативою; 3) здійснюваний власними силами, без сторонніх впливів, без чужої допомоги [11, с. 719]. Змістова характеристика терміна «самостійність» у цьому аспекті відіграє вагомий роль у розкритті елементів принципу самостійності судової влади.

Цей принцип передбачає внутрішню й зовнішню автономію судової влади з можливостями самодостатності в її організації й діяльності як відокремленої гілки влади, а незалежність судді означає, що він відправляє правосуддя безсторонньо, що будь-яким органам, посадовим особам чи громадянам забороняється чинити на нього вплив, як і на суд у цілому. Ці впливи можуть виявлятися в найрізноманітніших формах,

тому до змісту принципу незалежності традиційно відносять досить значну кількість елементів – від інституціонального до змістовного [18, с. 219]. Це є визначальним моментом передовсім при здійсненні правосуддя, а ці чинники – умовами й основоположними засадами його реалізації. За своїм змістом цей принцип виключає будь-які незаконні зовнішні впливи. Якщо гіпотетично уявити, що не існує протиправних посягань на судову владу в цілому, на окремих суддів, зокрема, стає очевидним, що принцип незалежності певною мірою втрачає низку суттєвих змістовних складників.

А самостійність, навпроти, є позитивною характеристикою, що передбачає можливість виконання судом своїх конституційних повноважень власними силами й засобами, без внутрішнього чи зовнішнього втручання і впливів у межах чинного законодавства. Аналіз через ознаку самостійності правового статусу суду в системі державної влади дозволяє констатувати не лише відокремлену, власну незалежну компетенцію, а й самостійний ресурсний, правовий та атрибутивний потенціали.

Якщо незалежний суддя характеризується як окремий носій державної влади, що здійснює визначені законом повноваження на засадах без-

сторонності (неупередженості), то самостійна структура влади повинна додатково мати такий потенціал (конституційно-правовий та організаційний), який дозволив би їй взаємодіяти з іншими інститутами державної влади й суспільного управління на паритетних началах. Самостійний судовій владі належить мати власні механізми впливу на правову реальність. Вона повинна не лише здійснювати повноваження по вирішенню соціальних конфліктів на підставі закону, прийнятого іншими гілками влади, а й володіти потенціалом і повноваженнями самій впливати, мати свій правовий погляд на нормативні приписи, їх зміст і відповідність Конституції.

Самостійність судової влади не є ні самоціллю або амбіціями владного впливу суддівського корпусу, ні реалізацією останнього управляти суспільством. Це перше за все потреба цивілізованої державності й громадянського суспільства. При цьому судова влада повинна оперувати такими інструментами правого характеру, які дають їй реальну можливість засобами правовими, а не силовими впливати як на державну владу, так і на суспільство й державу.

Виходячи з наведеного вважаємо досить прогресивною й актуальною ідею Г.А. Гаджієва, що конституційно-правовий ста-

тус судової влади найбільш доцільно розглядати саме з позиції її самостійності [2, с. 12].

Отже, незалежність – це окремих, один з найважливіших принципів статусу судової влади, в той час як самостійність розкриває сутність правового статусу, виступає його основною, базовою характеристикою цієї гілки влади як у системі органів держави, так і у взаємовідносинах з суспільними інститутами й окремими суб'єктами права – громадянами та організаціями. Якщо застосувати схематичний підхід до досліджуваного питання, можна визначити принцип незалежності як основний інструмент становлення судової влади, а самостійність – як результат застосування цього інструменту.

Здійснивши аналіз змісту конструкції «самостійність судової влади» можемо зробити висновок, що вона є системоутворюючою ознакою статусу суду як гілки державної влади, який включає як принцип незалежності суддів при відправленні правосуддя, так і автономне утворення системи судових органів, наявність власної компетенції, особливі функції в правовій системі і власні засоби й методи взаємодії з іншими гілками державної влади.

Вважаємо, що категорія «незалежність» за обсягом є вужчою, порівняно з категорією «самостійність». Вони співвідно-

сять як частина й ціле, тобто незалежність є одним зі складових елементів самостійності. А самостійність судової влади поруч з її процесуальною незалежністю, включає ще й організаційний аспект. Останній означає передусім: (а) організаційну автономію спеціальних державних органів – судів, (б) усю повноту компетенції судової влади, (в) монопольну царину реалізації її повноважень, (г) власну сферу відповідальності, (д) особливі, тільки їй властиві функції, (е) самостійну матеріальну й фінансово-економічну базу, (є) автономне управління й (ж) організаційне забезпечення.

Таким чином, самостійність судової влади за своїм змістом включає дві групи складників – організаційну і процесуальну. Поняття «самостійність суду», з нашого погляду, значно вужче за поняття «самостійність судової влади». Вони, теж співвідносяться як частина й ціле. Самостійність суду означає самостійне його функціонування по виконанню поставлених перед ним конкретних завдань, а самостійність судової влади – автономну діяльність усіх елементів, які складають судову владу, тобто судової системи й органів, які належать до неї, як-от: Вища рада юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування.

Одночасно варто підкреслити, що всі вказані поняття й категорії слід аналізувати в системному взаємозв'язку. Самостійність судової влади є обов'язковою умовою незалежності правосуддя й осіб, які здійснюють розгляд і вирішення юридично значущих справ. А без надійних гарантій незалежності суддів і правосуддя, навпаки, неможливе існування самостійної й самодостатньої судової влади. Основним критерієм самостійності судової влади є її здатність забезпечити реальну безпеку особистої свободи громадянина, здійснити ефективний захист його прав і свобод.

Підсумовуючи викладене, можемо відзначити, що принцип самостійності судової влади є системоутворюючим. Він установлює основні начала в регулю-

ванні правового статусу судової влади через загальні і спеціальні норми різних інститутів су-доустрійного і процесуального законодавства. Самостійність, як принцип судової влади, це: (1) невід'ємний, основоположний, системоутворюючий елемент конституційно-правового статусу судової влади в системі влади державної, а також у взаємовідносинах із суспільними інститутами, окремими суб'єктами права – громадянами й організаціями; (2) не є самоціль або амбіції владного впливу суддівського корпусу, не реалізація намагань суддівського корпусу управляти суспільством, а гарантія належного виконання судом своєї основної функції – захисту прав і свобод людини.

Список літератури: 1. *Анишина В.И.* Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации: формирование, содержание и перспективы развития. – М.: Изд-во РАП, 2006. – 272 с. 2. *Гаджиев Г.А.* Конституционный принцип самостоятельности судебной власти в Российской Федерации (на основе решений Конституционного Суда РФ 2000-2002 гг.) // Журн. рос. права. – 2003. – № 1. – С. 10-12. 3. *Городовенко В.В.* Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: – К.: Фенікс, 2007. – 224 с. 4. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. –Т.1 –М.: Рус. яз., 1981. – 699 с. 5. *Козюбра М.І.* Наявні гарантії незалежності суддів не забезпечують належної самостійності судової влади в Україні // Юрид. журн. – 2005. – № 5. – С. 5-10. 6. Конституция СССР от 07.10.1977 г.: Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик // Конституции (Основные Законы) СССР. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 15-46; 7. *Куцин М.М.* Судова влада в системі розподілення влади // Адвокат. – 2005. – № 12. – С. 3-6. 8. *Лебедев В.М.* Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития. – СПб.: СПб. гос. ун-т, юрид. фак., 2001; Лань, 2001. – 384 с. 9. *Махлаева Т.И.* Судебная власть в системе разделения властей. – М.: Изд-во АЭПФ, 2003. – 381 с. 10. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка – 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с. 11. Про статус суддів : Закон України № 2862-ХІІ від 15.12.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56. 12. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р., № 3018-ІІІ // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 10. – Ст. 441. 13. *Радутная Н.В.* О независимости судей // Соц. законность. – 1989. – № 11. – С. 10-15. 14. Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / Под ред. *В.В. Ершова.* – М.: Юристъ, 2006. – 493 с. 15. *Спасенков Г.* Судья должен быть зависим. Только от закона // Рос. газ. – 1999. – 4 сент. – С. 5. 16. *Стецовский Ю.И.* Судебная власть: Учеб.

пособ.– М.: Дело, 1999.– 400 с. **17.** Судебная власть/ Под ред. *И.Л. Петрухина*. – М.: ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с. **18.** *Тихомиров Ю.А.* Конституционные основы судебной системы // Судебная власть в России: роль судебной практики. – М.: Изд-во ГУ-ВШЭ, 2002. – С. 7-16. **19.** Топорнин Б.Н. Развитие судебной власти в России: общие подходы // Судебная реформа: проблемы и перспективы. – М., 2001. – С. 48-53. **20.** *Фоміна К.* Незалежність суддів: сучасний стан та тенденції // Правовий тиждень. – 2008 р. – №50 (123). – С. 4. **21.** *Цихоцький А.В.* Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. – Новосибирск: Наука, 1997. – 654 с. **22.** *Челурнова Н.М.* Конституционные принципы судебной власти и проблемы формирования судебной системы в субъектах Российской Федерации. – Ростов н/Д: Изд-во СКНЦ ВШ, 1999. – 432 с.

К ВОПРОСУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИНЦИПА САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

Потапенко В.И.

Автор анализирует содержание и элементы принципа самостоятельности судебной власти, нормативные предпосылки для выделения отдельного принципа судебной власти – самостоятельности. Сделана попытка определить содержание и элементы принципов независимости и самостоятельности судебной власти, а также их разграничение.

Ключевые слова: принципы независимости, самостоятельности и подзаконности судей, внутренняя и внешняя автономия.

SOME ASPECTS OF DETERMINATION OF PRINCIPLE OF INSTITUTIONAL INDEPENDENCE OF JUDICIARY

Potapenko V.I.

The author analyses maintenance and elements of institutional independence of judiciary as one of its principles, legal pre-conditions for proclamation of this principle. An attempt to define maintenance and elements of the principle of independence of judges and institutional independence of judiciary is made. Those principles are differentiated according to their legal nature.

Key words: principles of independence, self – dependence and law-odediency of judges, internal and external autonomy.

Надійшла до редакції 03.09. 2010 р.